

המכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי
היחידה להערכה והמרכז למוטיבציה והכוונה עצמית

תכנית המצוינות בחברה הבדואית הערכת התכנית

צביקה לוטן
החברה למתנס"ים

ד"ר חיה קפלן
ראש המרכז
למוטיבציה והכוונה
עצמית

ד"ר יהודית זמיר
ראש יחידת הערכה

מבנה התכנית

- **המעגל החינוכי** – טיפוח המצוינות הלימודית בקרב תלמידים חזקים בבית הספר התיכון, בדגש על מעורבות ההנהלה, המורים וההורים.
- **המעגל החברתי** – טיפוח קבוצת בני הנוער כמנהיגות צעירה, עידוד מחויבות ופעילות קהילתית התנדבותית ביישוב.
- **מעגל ההשכלה הגבוהה ומעגל התעסוקה** – קידום התלמידים והכוונתם ללימודים אקדמאיים במקצועות יוקרתיים, לקראת פתיחת הזדמנויות תעסוקה חדשות.

מטרת העל של התכנית

”התוכנית תביא לקידום קבוצת בני נוער מצטיינים בתחום הלימודי והחברתי, ותהווה מנוף לשינוי קהילתי ברמה הכלל יישובית”
(מסמך פנימי, המשרד לפיתוח הנגב והגליל).

הדגשי התוכנית בבית הספר

- **למידה** – הדגשים של מתמטיקה ואנגלית, למידה לקראת הפסיכומטרי.
- **העצמה** – דיאלוג, סיורים, סמינרים/סדנאות לפיתוח מנהיגות וגיבוש זהות.
- **מעורבות חברתית** - פעילות התנדבותית בקהילה.
- **עבודה מערכתית** - הנהלה, הורים, מורים.

המודל התיאורטי שבבסיס העבודה

- הגדרות למושג מצוינות מייחסות חשיבות לא רק להיבטים של הישגים לימודיים, אלא גם לאפיונים רגשיים, חברתיים ומוטיבציוניים (למשל, Renzulli, 2002).

הבחנה בין מצוינות והצטיינות:

- **מצוינות** - מכלול התנהגויות ופעולות החותרות להשתפרות מתמדת ומאפשרות את מיצוי הפוטנציאל האישי על כל היבטיו. אפיונים: סקרנות, יצירתיות, התמדה, מוקד שליטה פנימי, מוטיבציה פנימית.
- **הצטיינות** – השוואת הישגי הפרט לנורמת קיימות, הישג יוצא דופן, כישרון מיוחד. הצטיינות אפשרית בזכות השקעת מאמץ ואפיוני מצוינות.

תיאורית ההכוונה העצמית – נקודת מוצא תיאורטית

- אבחון תמונת המצב הרגשית-מוטיבציונית של התלמידים מבוסס בעיקר על תיאורית/גישת ההכוונה העצמית (Self Determination Theory, Deci & Ryan, 2000).
- התיאוריה מדגישה את הנטייה האוניברסאלית של הפרט לצמיחה פסיכולוגית ולהתפתחות.
- בבסיס הגישה עומדת ההנחה כי לכל אדם שלושה צרכים פסיכולוגיים בסיסיים: הצורך בקשר, שייכות וביטחון, הצורך במסוגלות והצורך באוטונומיה, שהם מולדים ואוניברסאליים, וסיפוקם תורם להתפתחות אופטימאלית, למוטיבציה אוטונומית, למיטביות, ולהסתגלות חברתית ורגשית.

הצורך בקשר, בשייכות ובביטחון

- הצורך לקיים קשרים קרובים, בטוחים ומספקים עם אחרים בסביבה החברתית ולהיות מוגן פיזית ופסיכולוגית. השאיפה להרגיש שישנה קבוצה של אנשים ומקום בטוח שאתה חלק מהם, הנותנים לך תחושה של שייכות והגנה.

הצורך בתחושת יכולת

- הצורך של האדם לחוות את עצמו כמסוגל לממש תכניות, שאיפות ומטרות, שלא תמיד קל להשיגן, להרגיש כי הוא יכול להשפיע, לחוש תחושת אפקטיביות, ולהוציא לפועל תוכניות, שאיפות ומטרות.

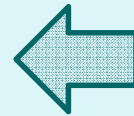
הצורך באוטונומיה

- הצורך של האדם בהכוונה ובוויסות עצמי של פעילויותיו, הצורך בביטוי עצמי, במשמעות, בעצמאות ובחופש בחירה. ברמה עמוקה מדובר בצורך של האדם לממש יכולות ונטיות ולגבש באופן פעיל מטרות, עמדות, ערכים ותכניות, כלומר לגבש את זהותו.

סוג המוטיבציה ללמידה

תוצר של תמיכת המורה

מוטיבציה אוטונומית
ללמידה ולפעילות
בהבחנה מוטיבציה כפויה

- תמיכה באוטונומיה
- תמיכה בקשר ושייכות
- תמיכה במסוגלות

מטרת ההערכה

- לבחון באיזה מידה התכנית עושה/לא עושה את מה שהיא מבקשת לעשות.

תכנית ההערכה

כלי המחקר	שאלות הערכה	מושא הערכה
תצפיות, ראיונות עומק פתוחים, ראיונות חצי מובנים, קבוצות מיקוד	מה קורה בשיעורים? במה הם שונים משיעורים רגילים בכיתה? כיצד הם מאפשרים לתלמידים חשיבה, תחושת מסוגלות, תובנה והצלחה?	שיעורי תגבור איכות ההוראה
שאלון מס 1	האם יש בשיעורים מרכיבים התנהגותיים (התנהגויות מורה) המעודדים אוטונומיה, תחושת מסוגלות והכוונה עצמית? האם התלמידים מרגישים שהתכנית תורמת לתחושת המסוגלות והאוטונומיה שלהם?	תחושת האוטונומיה ותחושת המסוגלות של התלמידים
שאלון מס 2	מה מאפיין את החוויות הפנימיות ותחושות סיפוק הצרכים של התלמידים?	שביעות הרצון של התלמידים מהתכנית
שאלון מס 3	מהם האפיונים של אוריינטציה ותפיסות העתיד בקרב התלמידים?	התייחסות לעתיד

כלי הערכה

שילוב מתודולוגיות – איכותנית וכמותית.

איכותנית : בניית מודל לוגי, תצפיות בשיעורים, ראיונות עם מורים ורכזים, קבוצות מיקוד עם תלמידים.

כמותית : שאלונים לתלמידים. מתוקפים ובעלי מהימנות מספקת. 144 תלמידים מילאו א השאלונים.

ממצאים בולטים

בתחום הלימודי

<p>"בשיעורי מתמטיקה אנחנו מקבלים תרגולים לכל החומר שלמדנו, חזרות על מנת שנהיה בטוחים שהבנו את כל החומר, הכול מסתמך על שאלות בגרות"</p>	<p>עבודה אינטנסיבית</p>
<p>"בשיעורים רגילים אנחנו לא מספיקים לסיים את כל החומר באנגלית, במצוינות אנחנו מספיקים ומתרגלים, בכיתה רגילה אין זמן, זה לא מספיק, עד שהמורה משתיקה את הכיתה ועד שיוצאים מהכיתה לשיעור 5 יחידות, לעומת זאת הזמן שאנחנו שוהים במצוינות זה מאוד עוזר לנו להתקדם" (תלמיד).</p>	<p>משמעת טובה</p>
	<p>ניצול זמן מקסימאלי</p>
<p>"בכיתה שיטת הלימוד שונה, במצוינות מלמד בשיטת מצוינות, מתייחס אלינו כאילו שבאים ללמוד" (תלמיד).</p>	<p>תחושה של גאווה ואמון</p>
<p>"בשיעורים של המצוינות דנים בקשיים שלנו, לומדים מהשיטות שהוא מעניק לנו" ..</p>	<p>תחושה של מסוגלות</p>

ממצאים - המשך

**מהם האפיונים התומכים בחשיבה עצמית ובחשיבה מסדר גבוה?
(חשיבה ביקורתית ויצירתיות)**

נמצא פער בין דיווח התלמידים, דיווח המורים ועדויות מתוך התצפיות:

- על פי דיווחי התלמידים יש שביעות רצון גבוהה מאוד מהתכנית (התכנית מאפשרת תרגיל מרובה באווירה שקטה).
- על פי דיווחי המורים יש שביעות רצון גבוהה מאוד מהתכנית (התכנית מאפשרת עבודה מעמיקה יותר עם התלמידים המצטיינים).
- על פי התצפיות, השיעורים הם שקטים, מורגשת המוטיבציה הגבוהה של המורים ושל התלמידים גם יחד, אך מהלך השיעור דומה מאוד לכל שיעור רגיל ולהוראה אפיונים מסורתיים למדי.

- נמצא פער בין דיווחי התלמידים על תמיכת המורים בצרכיהם ובין ממצאי ההערכה האיכותנית, המאפשרת בחינת הדברים הלכה למעשה.
- שיטות ההוראה בפועל והאווירה בכתות נמצאו כשמרניות למדי, עם דגשים של הוראה פרונטאלית ומעט מאפיינים של מתן אוטונומיה.
- ברוב השיעורים נצפה מעט שיח בין התלמידים ובין המורים ובין התלמידים לבין עצמם, ומיעוט דיאלוג עם התלמידים סביב תהליכי הלמידה.
- לצד זאת, האווירה בשיעורים נמצאה חיובית ומכבדת, מלווה באמונה של המורים ביכולת התלמידים.
- נראה, שעצם ההגדרה של הקבוצה כמצטיינת והוצאתה אל מחוץ למסגרת הלימודים הרגילה, בתוספת המעמד הייחודי וגאוות היחידה הנלוות לקבוצה שנבחרה בקפידה, מובילים לתחושות החיוביות של התלמידים (למשל, תחושת מסוגלות ותחושת שייכות), לצד אופטימיות באשר לסיכויי ההצלחה בעתיד.

ממוצעים וסטיות תקן עבור משתני המחקר:

התנהגויות מורה תומכות או פוגעות בצרכים פסיכולוגים ותמיכה במטרות למידה

התנהגויות מורה	ממוצע וסטית תקן
תמיכה בקשר ושייכות	4.42 (0.97)
תמיכה במסוגלות	5.05 (0.73)
תמיכה באוטונומיה - עידוד ביקורתיות	4.60 (0.93)
תמיכה באוטונומיה - עניין ורלבנטיות	4.56 (0.92)
תמיכה באוטונומיה - מתן בחירה	4.05 (0.92)
דיכוי אוטונומיה	2.50 (0.86)
התנהגויות שליטה	2.67 (0.92)
דיכוי ביטוי מילולי	2.10 (0.91)
מטרות פיתוח מומחיות - מורה	5.05 (0.65)

תחושות סיפוק צרכים ותהליכים רגשיים וקוגניטיביים

ממוצע וסטית תקן	תחושות סיפוק צרכים ותהליכים רגשיים וקוגניטיביים	ממוצע וסטית תקן	תחושות סיפוק צרכים ותהליכים רגשיים וקוגניטיביים
5.01(0.70)	אקספלורציה – עצמי	5.23 (0.63)	תחושת מסוגלות
4.86 (0.80)	אקספלורציה- יכולת	5.24 (0.68)	תחושת שייכות לתוכנית המצוינות
4.75 (0.86)	אקספלורציה - תעסוקתי	4.69 (1.21)	רגשות חיוביים
4.88 (0.90)	מטרות עתיד-תוכניות לעתיד	2.09 (1.08)	רגשות שליליים
5.27 (0.88)	מטרות עתיד-חשיבה	5.06 (0.70)	מטרות פיתוח מומחיות
4.53 (0.99)	התנהגות של מוטיבציה פנימית	4.82 (0.91)	מטרות הפגנת יכולת גישה
5.15 (0.71)	השקעה התנהגותית	3.19 (1.14)	מטרות הפגנת יכולת הימנעות

סוגי מוטיבציה ללמידה

ממוצע וסטית תקן	סוגי מוטיבציה ללמידה
5.38 (0.56)	מוטיבציה אוטונומית
3.77 (0.76)	מוטיבציה כפויה
2.66 (1.07)	מוטיבציה חיצונית
4.88 (0.95)	מוטיבציית ריצוי
5.48 (0.54)	מוטיבציה הזדהותית
5.29 (0.65)	מוטיבציה פנימית

- ניכרות רמות גבוהות של תמיכה בכל הצרכים, ותמיכה במטרות פיתוח מומחיות, לצד רמות נמוכות של דיכוי אוטונומיה.
- רמת התמיכה במסוגלות גבוהה מרמת התמיכה בשייכות ובאוטונומיה (שם רמת התמיכה בבחירה היא הנמוכה ביותר).
- רמת המוטיבציה האוטונומית גבוהה באופן ניכר מרמת המוטיבציה הכפויה. קיימת רמה גבוהה יחסית של מוטיבציית ריצוי.
- ניכרות רמות גבוהות יחסית של סיפוק צרכים וביטויים מוטיבציוניים חיוביים, כמו: תחושת מסוגלות, תחושת שייכות לתוכנית, רגשות חיוביים, חשיבה על העתיד, ועוד, ורמה גבוהה יותר של מטרות פיתוח מומחיות, זאת בהשוואה לביטויים שליליים, כמו מטרות רושם ורגשות שליליים.

אוריינטציה ותפיסות עתיד בקרב התלמידים

- מרבית התלמידים (כ- 80%), עסוקים בחשיבה על הלימודים בעתיד, בוחנים אפשרויות ועושים הכנות רציניות לקראת הלימודים.
- ל-65% מהתלמידים יש תוכניות ברורות לגבי המשך לימודים.
- מרבית התלמידים נוקטים בפעולות שונות על מנת להגשים את מטרותיהם ביחס ללימודים: משוחחים עם אנשים (81%), מתייעצים (77%), אוספים מידע ממקורות שונים (80%).
- הגורמים המרכזיים, על פי תפיסת התלמידים, העשויים להשפיע על הגשמת תוכניותיהם הנם מאמץ אישי (89%), הערכה עצמית (82%), מוטיבציה להצליח (83%) ויכולת אישית או כישרון (72%).
- מרבית התלמידים חושבים שהלימודים הגבוהים הם חשובים (88%), מועילים (91%), שווה להתאמץ עבורם (88%) ו מרכזיים בחיים (87%).

ניתוחים השוואתיים

- **בהשוואה בין יישובים ותיקים לחדשים** - היישובים הוותיקים תומכים יותר במסוגלות של התלמידים, תחושת השייכות של התלמידים לתוכנית המצוינות הנה גבוהה יותר, לתלמידים יש רגשות יותר חיוביים ופחות רגשות שליליים. הבדלים אלה מובהקים סטטיסטית. ממצאים אלה מצביעים על החשיבות הרבה של עבודה לאורך זמן עם התלמידים, על מנת להובילם לתהליכי הפנמה של ערכי התוכנית.
- **בהשוואה בין שיעורי מתמטיקה ואנגלית** - ההוראה והלמידה במקצוע אנגלית נתפסו כחיוביים יותר באופן מובהק בהשוואה למתמטיקה. התלמידים חווים יותר תמיכה באוטונומיה (בעיקר בהיבטים של עידוד עניין ורלבנטיות ועידוד ביקורתיות), המורים נתפסים כמעודדים פחות מטרות של הפגנת יכולת, לתלמידים יש פחות רגשות שליליים, והשיעורים מאפשרים יותר תהליכי אקספלורציה אודות עצמי. ניתן להסביר ממצא זה באופי תהליכי הלמידה, שמזמנים שיעורי אנגלית.

ניתוח מתאמים – קשרים בין הוראה ולמידה

הממצאים תומכים במודל התיאורטי של גישת ההכוונה העצמית, כפי שנמצא במחקרים שנערכו בעבר.

המתאמים מדגימים כי התנהגויות מורה תומכות צרכים פסיכולוגיים קשורות לתוצרים חיוביים, כמו: מוטיבציה אוטונומית, תחושת שייכות לתוכנית המצוינות, תחושת מסוגלות, רגשות חיוביים, תהליכי אקספלורציה, השקעה התנהגותית והשקעה מתוך מוטיבציה פנימית.

התנהגויות של דיכוי אוטונומיה מצד המורה פוגעות במוטיבציות החיוביות, ברגשות החיוביים, בתחושת המסוגלות, בתהליכי האקספלורציה, בתחושת השייכות לתוכנית ואף בתכנון וחשיבה ביחס לעתיד.

המוטיבציות החיוביות (אוטונומית, הזדהותית ופנימית), כמו גם תחושת המסוגלות, תחושת השייכות לתוכנית, מטרות פיתוח מומחיות ותהליכי האקספלורציה – קשורים כולם להשקעה לסוגיה, כמו גם למטרות עתיד.

המלצות

- לקיים שיח שוטף בין המורים במוקדים השונים כדי ללמוד מהצלחות האחד של השני.
- המשך ההשתלמות לפיתוח כלים הוראתיים מתקדמים.
- ביסוס ראייה ארוכת טווח של התכנית- דגש על תהליך והפנמה של ערכי התכנית.
- ליבון העבודה בקבוצות העצמה, יצירת תכניות רציפות עם דגש על התפתחות קרירה וגיבוש זהות.
- הפרדה בין פעילות העצמה באמצעות דיאלוג ובין פעילות העצמה באמצעות התנדבות, סיורים וסמינרים, בדגש על סינרגיה בין היבטים שונים בתוכנית.
- דיון בהרכב המגדרי של הקבוצות והחלטה על דרכי פעולה.
- הרחבת התמונה על ידי הערכה ביישובים שלא השתתפו השנה בתהליך.

ההערכה כגורם מתערב

- ההערכה כגורם מלווה ומתערב
- ההערכה "מכילה" ורגישה תרבותית (דיאלוגית, צוות מקומי דובר השפה ומבין את הקודים התרבותיים).
- ההערכה כתרומה (contribution) לתהליך ההתפתחותי של התכנית (ליווי מתוך הכרה בחשיבותה של התכנית).
- ההערכה כממליצה על שינויים התפתחותיים בתכנית כפועל יוצא של חשיפת הפער בין ה- espoused theory לבין ה- theory in action.